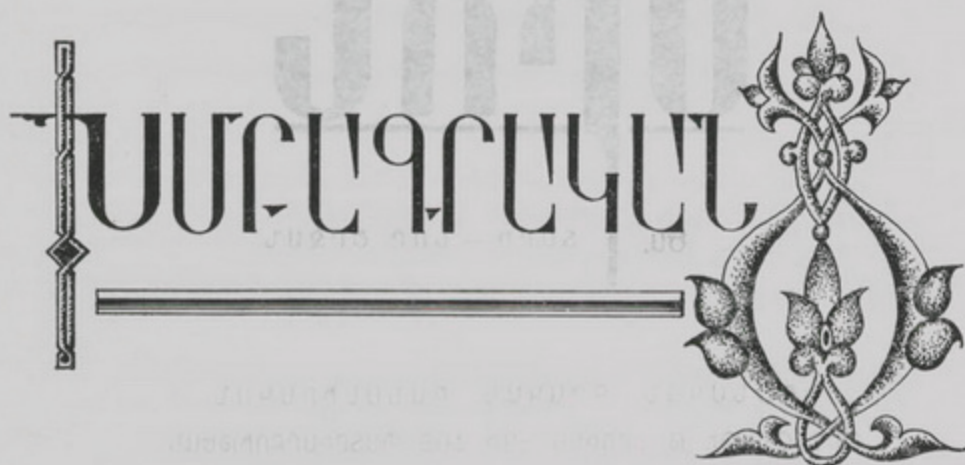

ՀԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Մեր պատմութեան հին դարերէն իսկ, գաղթականական շարժումներ գոյութիւն ունեցած են հայկական հողերու վրայ, եւ հետեւաբար կազմուած է արտասահման մը, այսինքն Հայաստանի սահմաններէն դուրս՝ օտար երկիրներու մէջ ապրող Հայութիւն մը: Ընկերաքաններ եւ պատմաքաններ ապահովաբար գանգան պատնառներ գտնեն այս երեւոյթը բացատրելու համար: Սակայն միակ կէտը որ բացորոշ է այն է՝ թէ Հայեր գաղթականութեան ցուպը ձեռք չեն առած կամաւոր կերպով, այսինքն՝ թէ հայրենի երկրէն հեռացումը նկարագրի ներքին անհանդարտութեան մը արդիւնք չէ, եւ ոչ ալ քափառականի հոգեբանութեան մէկ գործնական արտայայտութիւնը:

Մեր երկրին աշխարհագրական բացառիկ դիրքը զլիսաւոր պատնառն է Հայերու ցրումին, նախքան տասնիններորդ դարը: Երեք ցամաքամասերու միացման կէտին վրայ, հոն՝ ուր զիրար կը խաչաձեւեն եւ իրարու կը միանան առեւտրական գիծեր եւ զինուորական ուղիներ, Հայաստան դարերով գրգռած է ակտորժակը աշխարհակալներու: Հայկական թագաւորութեան դարերուն իսկ, Հայաստան ոտքի կոխան եղած է ընչաքաղց տիրապետողներու, որոնք իրենց հետ աւեր ու մահ տաքածած են ամէնութիւն: Հայկական աշխարհը հսկայ ասպարէզի մը վերածուած է, որուն վրայ շարժած են մահէն փախչող հարիւր հազարաւոր Հայեր, եւ ապա, յուսահատ ու խելացնոր, դիմած են պանդխտութեան: Նախ մօտակայ երկիրներ կայք ծառայած են անոնց, թերեւս լաւ օրերու եւ հայրենի հող վերադարձի անգիտակից ակնկալութեամբ մը: Եւ սակայն իրարու յաջորդող տարիները իրենց դաժանութեամբ նըսեմացուցած են նախորդները, այնպէս որ Հայ գաղթականական

հոսանքը տարածուած է հետզհետէ, մինչեւ ամենէն հեռաւոր անկիւնները երկրագունտի:

Եւ հոն, այդ օտար ափերուն վրայ է յանալս որ ծաղկած է Հայ տաղանդը, իրագործելու համար ինչ որ գեղեցիկ է եւ օգտակար Հայ նկարագրին մէջ: Պարսկաստան, Բիւզանդիոն, Պաղտատի, Դամասկոսի եւ Եգիպտոսի Արաքսական իշխանապետութիւններ, Մէմլուքներ, Խաչակիրներ, Օսմանցիներ եւ տալաւին քանիներ՝ առաւելագոյն չափով օգտուած են Հայ տաղանդէն, երբ միւս կողմէ Հայաստան կամ Կիլիկիա կ'ամայնային հետզհետէ: Այս գաղթաշարժներուն յաջորդող խաւարը որ կ'իջնէր հայրենի հողին վրայ մնացած հայութեան սիրտին՝ աւելի սարսափելի էր ու վրտանգաւոր քան բոլոր պատերազմներն ու աւերները: Տգիտութիւնը որ հետեւանք էր խաւարին, կապարի ծանրութեամբ իջաւ եւ ստրկացուց Հայերը. ստրկացում՝ գլխովին ներհակ հայու հայկեան ազատատենչ ոգիին եւ եռացող արիւնին:

Մասնաւորաբար տասնիններորդ դարուն գաղթականական նոր շարժում մը սկսաւ, առաւելաբար դէպի Պոլիս, ի խնդիր չոր հացի կտորի մը եւ տուն զրկուելիք մի քանի դահեկանի: Մեր ժողովրդական երգերուն «ղարիպ»ը դարձաւ ինքնուրոյն տիպար մը, անցաւ մեր բարբերուն եւ մտայնութիւններուն, մեզի ակամայ հագուեցնելով նականազրապաշտութեան եւ կոյր հնազանդութեան սեւը:

Եւ օր մը, երբ այլեւս կարելի չէր համբերել տգիտութեան հետ նաեւ՝ համատարած թշուառութեան, այդ «ղարիպ»ը գնաց մինչեւ Ամերիկաներ, այսպէս ընդարձակելով հայ գաղթականութեան դաշտը:

1895-96էն ետք գլխաւորաբար Պալֆանեան երկիրներն էին որ ապաստանարան դարձան հայ փախստականներու, նոր արիւն եւ ջիղ տանելով Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ նման երկիրներու հին հայ գաղութներուն: Հոսանքը տարածուեցաւ դէպի Արեւմուտք, մինչեւ Ֆրանսա, եւ նաեւ դէպի Հարաւ, մասնաւորաբար Եգիպտոս: Շշմած արհաւիրքներէն, յանալս աւերակ տուն եւ մահացած սիբելիներ ձգած իր ետին, պանդուխտ Հայը նոր միջավայրին մէջ ինքզինք բոլորովին խորթ գգաց, առանձին եւ անտէր. օրապահիկին համար իր կեանքը մաշեցուց Օտտայի գործարաններուն մէջ կամ եւրոպական երկիրներու փողոցներուն վրայ: 1908-էն ետք շատ քիչեր միայն վերադարձան իրենց տուները, կարծէք յոգնած թռչունը ա'լ մոռցած ըլլար սեփական բոյն վերադարձի նամբան:

Այսօրուան արտասահմանը սակայն ծնունդ առաւ մասնաւորաբար Համաշխարհային Ա. Պատերազմի վաղորդայնին, երբ պարպուեցան հայաբնակ վեց նահանգները, Կիլիկիան ամբողջ եւ մնացեալ մասերը Փոքր Ասիոյ: Տարագիր բեկորները իրենց մերկ մարմինները հագիւ կրցան նետել նախ դրացի ասպնջական երկիրներ, ու ապա, պահի մը դադարէն ետք, հեռաւոր ափեր՝ մինչեւ

Գանատա կամ Պրագիլ, Աւստրալիա կամ նոյնիսկ հեռաւոր Արեւելք: Այդպէս է որ, ինչպէս նոյն արտասահմանի ծնունդ յայտնի գրագէտ մը կ'ըսէ, «ամէն տեղ Հայ կայ»: Այս խօսքը, խարանուած իւրաքանչիւր հայու նակատին, մեր բոլորին հաւաքական դատապարտութիւնը ըլլայ կարծէք. դատապարտութիւն սփռւած մնալու, դատապարտութիւն՝ սփռուած ալ լմննալու:

Իբրեւ փոքրամասնութիւն իր բնական երկիրներուն մէջ, Հայը ներկայիս վայելելով հանդերձ նիւթական ընդհանրապէս շատ նպաստաւոր պայմաններ, ենթակայ է գլխաւորաբար երկու մտահոգութիւններու. նախ՝ իր բնական երկիրներուն քաղաքական վիճակին հաւանական փոփոխութիւնը՝ որ կրնայ, ակնթարթի մը մէջ, ոչնչացնել տարիներու քրտինքով ձեռք բերուած նիւթական իր բարեկեցութիւնը, ապա՝ իր եւ իր գաւակներուն ու բռններուն աստիճանական հեռացումը հայկականութենէ: Այս երկու մտահոգութիւնները, անբաժանելիօրէն շաղկապուած իրարու, արտասահմանի հայուն հոգին երկփեղկած են, զինք նետած անորոշութիւններու եւ երկընտրանքի վիճակի մը մէջ, տասնապատիկ դժուարացնելով ու սեւցնելով իր կեանքը: Որովհետեւ, եթէ առաջինէն ձեռքազատուելու համար հաստատուի Եւրոպա կամ Ամերիկաներ, հեռանալով Միջին Արեւելէն՝ նիւթականը շահելով հանդերձ վտանգած պիտի ըլլայ իր հայկականութեան գոյութիւնը. մինչ մնալով Միջին Արեւելք եւ տեւելով իբրեւ հայ, նիւթական դժուար պայմաններու եւ երբեմն ալ կեանքի անապահովութեան մէջ պիտի ապրի:

Այս վիճակն է որ կը տիրէ ներկայիս ամբողջ արտասահմանի մէջ, ուր մանաւանդ վերջին տասնամեակին գաղթականական շարժումները նոր թափ ստացած են, զանգուածային կոչուելու աստիճան: Մէկ կողմէ, Միջին Արեւելեան որոշ երկիրներէ հայեր կը վերադառնան Հայաստան՝ իրենց բոյնը վերջնականապէս հայրենի հողի վրայ հաստատելու նպատակով, մինչ միւս կողմէ, բազմութիւններ երկրէ երկիր կը տեղափոխուին, նոր երդիքներու տակ կը մտնեն, յաճախ ամէն ինչ սկիզբէն սկսելով, միշտ անվրտահ՝ ապագային: Այս շարունակական տեղաշարժներն են մանաւանդ, որեւէ այլ պայմանէ աւելի, որ կը նպաստեն Հայութեան բեկորումին, մանրուելուն, եւ ի վերջոյ փոշիանալուն: Տարագրութենէն աւելի քան վաթսուն տարիներ ետք իսկ, տակաւին նոր գաղութներ կը կազմուին, այդպիսի կացութեան մը առնչուող բոլոր տեսակի անպատեհութիւններով եւ դժուարութիւններով:

Յստակ է որ կազմակերպուած, գիտակից ու միացեալ ուժերով յառաջ տարուող աշխատանքը միայն պիտի կարենայ արտասահմանի մանաւանդ նորահաստատ գաղութները փրկել կորուստէ եւ աստիճանական անհետացումէ: